

με μελλοντικές εξελίξεις, τα οικονομικά, τις αντιδράσεις του κοινού, τα shopping centres που προσφέρουν ένα νέο χώρο για τέτοιες εκδηλώσεις, τις συνέπειες της νέας τεχνολογίας κ.τ.λ. (σσ. 201 εξ.). Ο τόμος κλείνει με μια μικρή βιβλιογραφία (σσ. 215 εξ.) και ένα γενικό ευρετήριο (σσ. 217 εξ.). Διαβάζεται με άνεση και είναι ερεθιστικό από πολλές απόψεις.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

TADEUZS KOWZAN,
Sémiologie du théâtre,

S. I., (Tours), Editions Nathan 1992 (Collection créée par Henri Mitterrand. Série «littérature»).
Σελ. 202, μερικά σχήματα.

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ,
Spectacle et signification,

Candiac (Quebec), Les Éditions Balzac 1992. Σελ. 294, μερικά σχήματα.

Ο Νέστορ της γενικής θεατρικής σημειολογίας, ο Πολωνός Tadeusz Kowzan, σήμερα καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Caen, συγγραφέας της μονογραφίας *Littérature et spectacle dans leurs rapports esthétiques, thématiques et sémiologiques*. Βαρσοβία 1970 (και σε δεύτερη έκδοση ως *Littérature et spectacle*, La Haye-Paris, Mouton 1975, μεταφρασμένα στα ιαπωνικά 1984 και στα ισπανικά 1992), με την οποία ξεκίνησε ουσιαστικά η συστηματική ανάλυση της θεατρικής παράστασης ως σημειωτικού συστήματος, καθώς και της μονογραφίας *Analyse sémiologique du spectacle théâtral*, Université Lyon II, 1976, δημοσιεύει δύο τόμους, από τους οποίους ο ένας παρουσιάζει μια ώριμη επαναστατική θεωρία της θεατρικής σημειολογίας, την οποία χαρακτηρίζει η clarté, η διαύγεια της σκέψης και η ελαστικότητα των μοντέλων που επεξεργάζεται, ο άλλος μια παρουσίαση 19 άρθρων από το χρονικό διάστημα 1968-1991 σε επεξεργασμένη μορφή. Και οι δύο τόμοι κάνουν προστά κλασικά κείμενα και σκέψεις, οι οποίες θα μείνουν σημείο αναφοράς μέσα στη θεατρική σημειολογία, ανεξάρτητα από όποια εξέλιξη αυτή παίρνει και θα πάρει ακόμα, και ανεξάρτητα από την επιβίωσή της (και με ποια μορφή) ή την εξαφάνισή και μετατροπή (ένταξη) της σε συνθετότερες και πολυμεθοδολογικές προσεγγίσεις, πιο περιορισμένων εμπειρικών και ιστορικών πεδίων εφαρμογής: η θεατρική σημειολογία, αν και ιστορικά δεν έχει επιτύχει το στόχο της, τη δημιουργία δηλαδή μιας γενικής θεωρίας του θεάτρου, και παραμένει το ερώτημα αν μπορεί να το επιτύχει λόγω της συνθετικότητας και ρευστότητας του θεατρικού κώδικα γενικότερα, θα μείνει τουλάχιστον ως εργαλείο ανάλυσης τόσο του δράματος όσο και της παράστασης, όπως και άλλες μεθοδολογίες που έχουν προταθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων 150 χρόνων και ξεκίνησαν με την απαίτηση της απόλυτης αποκλειστικότητας: ο μαρξισμός, ο θετικισμός, η ψυχανάλυση, ο λειτουργισμός, ο δομομορφισμός κ.τ.λ. Αλλά τελικά τίποτε δεν πάει χαμένο, όλα είναι χρήσιμα: φτάνει να ξέρει να διαλέγει κανείς το κατάλληλο εργαλείο για το συγκεκριμένο στόχο του ή καλύτερα το σωστό συνδυασμό εργαλείων για τις διάφορες φάσεις της προγραμματισμένης εργασίας του. Με τις εργασίες του Kowzan έ-

χει κανείς πιο έντονα την εντύπωση, πως βρίσκεται κοντά στο στόχο αυτό. Την εντύπωση αυτή προκαλεί η μεθοδικότητα και η συστηματικότητα, με την οποία προσεγγίζει το θέμα του, η αποφυγή λεκτικών υπερβολών και διανοουμενίστικης πόζας εντυπωσιασμού, η σοβαρότητα και η ταπεινοφροσύνη, με την οποία προβάλλει τις σκέψεις του. Μέσα στην απέραντη βιβλιογραφία της θεατρικής σημειολογίας οι δικές του συμβολές είναι από τα πιο συμπληρωματικά αναγνώσματα, τα οποία σήμερα έχουν πλέον την ιστορική σημασία τους. Βεβαίως μερικές από τις τοποθετήσεις και αναλύσεις του δεν έμειναν και δε θα μείνουν χωρίς αντίρρηση, αλλά στο χώρο των θεωρητικών μοντέλων δεν υπάρχουν αποδείξεις με απόλυτη ισχύ, αλλά μόνο η εκτίμηση της χρησιμότητας στην ανάλυση ενός πεδίου φαινομένων.

Δεν έχει νόημα να παρουσιάσουμε τις απόψεις του Kowzan ξανά, γιατί βρίσκονταν στο σημείο εκκίνησης του σχετικού προβληματισμού και εν πολλοίς έχουν γίνει κοινό κτήμα της θεατρικής σημειολογίας (βλ. και Β. Πούχχερ, *Η Σημειολογία του θεάτρου*, Αθήνα 1985). Η διάρθρωση του βιβλίου σε 14 κεφάλαια οδηγεί από το γενικό στο συγκεκριμένο, για να ανοίξει προς το τέλος πάλι τον ορίζοντα του προβληματισμού. Το κεφ. 1 «Le signe et le théâtre» (σσ. 5 εξ.) είναι εισαγωγικό. Τα κεφ. 2-5 ασχολούνται με τις γενικές κατηγορίες των «σημείων», προχωρώντας ήδη σε πρώτες εφαρμογές στο θέατρο: «Théorie du signe» (Saussure, Peirce, Morris, κατηγορίες, σσ. 11 εξ.), «Signes naturels/signes artificiels» (σσ. 25 εξ., τα φυσικά δεδομένα του σώματος του ηθοποιού, καλλιτεχνική τους «σημείωση»), «Signes motives/signes arbitraires» (σσ. 33 εξ.), «Signes conventionnels» (σσ. 41 εξ., π.χ. τα χρώματα στο θέατρο). Τα κεφ. 6-9 αναλύουν την παράσταση ως σημειωτικό σύστημα: «Communication théâtrale» (σσ. 47 εξ., ο θεατής ως destinataire- recepateur-interpretateur, η επικοινωνία ως signification), «Modèle de sémiologie théâtrale» (σσ. 53 εξ., πώς δημιουργούνται και προσλαμβάνονται οι σημασίες στη θεατρική επικοινωνία), «Iconisme ou mimétisme?» (σσ. 63 εξ., για τη μερική ακαταλληλότητα της τριχοτόμησης των σημείων κατά Peirce για το θέατρο), «Réfèrent et référence» (σσ. 75 εξ.). Το κεφ. 10 συνοψίζει τη φύση του θεατρικού σημείου: «Polyvalence et ambiguïté du signe» (σσ. 101 εξ.), ενώ τα επόμενα κεφάλαια συζητούν παρεμφερείς έννοιες του «σημείου»: «Métaphore et métaphorisation» (σσ. 113 εξ.), «Symbole et symbolisation» (σσ. 131 εξ.) και την αισθητική και συνασθηματική αξία του σημείου: «Valeur esthétique et valeur du signe» (σσ. 151 εξ. με αναφορές στην *Ποιητική* του Αριστοτέλη). Σ' ένα επιλογικό κεφάλαιο (σσ. 169 εξ.) συνοψίζει τα συμπεράσματα και φτάνει σ' έναν «ανοιχτό» προσδιορισμό του θεατρικού σημείου με δώδεκα χαρακτηριστικά· συζητεί και τις απόψεις άλλων θεωρητικών.

Ο τόμος κλείνει με μια πλούσια βιβλιογραφία (σσ. 187 εξ., λείπουν μόνο τα παλαιά άρθρα των Τσέχων σημειολόγων· είχα τη χαρά να ανακαλύψω και το δικό μου ελληνικό βιβλιαράκι του 1985 στις αναφορές αυτές) και ένα «Index de noms de personnes» (σσ. 95 εξ.). Η μονογραφία, μολονότι θεωρητική, είναι ευχάριστη στην ανάγνωση· τα αφηρημένα μοντέλα τεκμηριώνονται με αρκετά παραδείγματα. Η κάποια αυτοαναφορικότητα του συγγραφέα εξηγείται από τη θέση του στη σχετική έρευνα: είναι ο πρώτος, που ξεκίνησε το 1968 (Τ. Kowzan, «Le signe au théâtre. Introduction à la sémiologie de l'art du spectacle», *Diogenes* 61, 1968, σσ. 59-90· την ίδια κιάλα χρονιά μεταφράζεται σε αγγλικά και τα ισπανικά) το σχετικό προβληματισμό. Του αξίζει λοιπόν ο ρόλος του Νέστορα.

Ο δεύτερος τόμος συγκεντρώνει σκόρπια μελετήματα για το ίδιο θέμα, αν και εδώ η θεματική εμβέλεια είναι κάπως ευρύτερη. Θα περιοριστώ σε μια θεματική παράθεση των

τίλων και των πρώτων δημοσιεύσεων, που δείχνουν από μόνες τους τον ορίζοντα των ενδιαφερόντων. Τα 19 κεφάλαια χωρίζονται σε τέσσερις θεματικές ενότητες. Η πρώτη, «La jeune discipline aux racines millénaires», αναφέρεται στη θεατρική σημειολογία και περιλαμβάνει τρία κεφάλαια: 1. «*Vingt-trois siècles de la (pre) sémiologie du spectacle et du théâtre*» (σ. 13 εξ., πρώτα με ελαφρώς διαφορετικό τίτλο στο *Diogène* 149, 1990), ξεκινώντας με τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Αυγουστίνο, 2. «*Le signe au théâtre*» (σ. 27 εξ., πρόκειται για το κλασικό άρθρο, βλ. παραπάνω, που δημοσιεύτηκε πρώτα στο *Diogène* 61, 1968), 3. «*Sur la sémiologie théâtrale*» (σ. 57 εξ., πρώτα στο *Versus. Quaderni di studi* 21, 1978). Η δεύτερη θεματική ενότητα έχει τον τίτλο «*Le texte et le spectacle*» και συμπεριλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια: 4. «*Rapports entre le mise en scène et la parole*» (σ. 67 εξ. συντομευμένη μορφή μιας ανακοίνωσης, δημοσιευμένης στα *Cahiers de l' Association Internationale des Études Françaises* 21, 1969), 5. «*Le texte et son interpretation théâtrale*» (σ. 75 εξ., πρώτα στο *Semiotica* 33/3-4, 1981), 6. «*Du texte écrit à la représentation - de la représentation au texte écrit*» (σ. 87 εξ., αγγλική εκδοχή στον τόμο E. Fischer-Lichte, *Das Drama und seine Inszenierung*, Tübingen 1985, γαλλικά στην *Poétique* 75, 1988), 7. «*Signe zéro*» (σ. 99 εξ. *Degrés* 31, 1982, σερβοκροατικά *Scena (Novi Sad)* 1, 1982).

Το τρίτο μέρος, «*Le fonctionnement des signes au théâtre*», απαρτίζεται από επτά μελετήματα: 8. «*Création- emission- perception- interpretation*» (σ. 117 εξ., βλ. επίσης στο *Polish Art Studies* 4, 1983 και σε συντομευμένη μορφή στο *Degrés* 13, 1978), 9. «*Sur le référent du signe au théâtre*» (σ. 131 εξ., στον τόμο M. Herzfeld/L. Melazzo, *Semiotic Theory and Practice*, Berlin/New York/Amsterdam 1988, τόμ.1), 10. «*Intonation: iconicité ou mimétisme?*» (σ. 143 εξ., πρώτα στον τόμο H. Schmid/H. Kral, *Drama und Theater. Theorie - Methode - Geschichte*, München 1991), 11. «*Jeu scénique comme système de signes codifiés et codés*» (σ. 155 εξ., στο T. Borbe, *Semiotics Unfolding*, Berlin/New York/Amsterdam 1983, τόμ.3), 12. «*Iconographie- iconologie théâtrale: le signe iconique et son référent*» (σ. 165 εξ., και *Diogène* 130, 1985, καθώς και αγγλικά και ισπανικά), 13. «*Avant-garde, modernité, créativité: jeu insolite entre signifiants, signifiés et référents*» (σ. 181 εξ., *Semiotica* 59/1- 2, 1986), 14. «*Le temps scénique signifié par l' espace*» (σ. 207 εξ., ακόμα ανέκδοτο), 15. «*Le thème d' «Hamlet» comme macrosigne*» (σ. 221 εξ., στο G. Gillespie, *Littérature comparée/Littérature mondiale*, New York, 1991 και στα αγγλικά στο *Assaph Studies in the Theatre* 5, Tel Aviv 1989).

Η τέταρτη θεματική ενότητα, «*Le théâtre et ses voisins*», απαρτίζεται από τέσσερα μελετήματα: 16. «*Théâtre comme spatialisation de la littérature*» (σ. 231 εξ., στα Πρακτικά του 12ου Συνεδρίου της *Association Internationale de littérature comparée* στο Μόναχο, ed. R. Bauer και D. Fokkema, München 1990, τ. 5), 17. «*Littérature, théâtre, cinéma: comparaison n'est pas raison?*» (σ. 237 εξ., *Diogène* 120, 1982, και στα αγγλικά και στα ισπανικά), 18. «*Spectacle théâtral, lieu de rencontre privilégié entre la littérature, les arts plastiques et la musique*» (σ. 253 εξ., *Semiotica* 44/3-4, 1983), και 19. «*Sémiologie du théâtre: état present, problématique, perspectives*» (σ. 263 εξ., από το *Diogène* 149, 1990). Ακολουθεί λεπτομερειακός κατάλογος των πρώτων δημοσιεύσεων (σ. 271 εξ.), μια επιλεκτική βιβλιογραφία (σ. 274 εξ.) και ένα ευρετήριο ονομάτων (σ. 289 εξ.). Σχετικά με τη βιβλιογραφική κατάσταση σημειώνει ο Kowzan: «*Une bibliographie exhaustive de la sémiologie du théâtre mériterait tout un volume*» (σ. 274). Και η γενική βιβλιογραφία της σημειολογίας είναι πραγματικό πέλαγος: A. Eschbach, *Zeichen - Text -*

Bedeutung. Bibliographie zu Theorie und Praxis der Semiotik, München 1974 (μ.ε. 10.352 αναφορές), του ίδιου και W. Rader, *Semiotik - Bibliographie I*, Frankfurt/M. 1976 (4.000 αναφορές) και του ίδιου και V. Eschbach-Szabó, *Bibliography of Semiotics, 1975-1985*, Amsterdam/Philadelphia 1986, 2. τ. (10.839 αναφορές). Την πρώτη βιβλιογραφία της θεατρικής σημειολογίας δημοσίευσαν οι M. De Marinis και P. Magli, «Materiali bibliografici per una semiotica del teatro», *Versus* 11, 1975, σσ. 53-128· περίπου 80 βιβλία και άρθρα παρουσιάζουν οι G. Bettine και M. De Marinis, *Teatro e comunicazione*, Rimini/Firenze 1977· 558 αναφορές των ετών 1976-1981 προσκομίζουν οι H. Schmidt και A. Van Kesteren, *Semiotics of Drama and Theatre. New Perspectives in the Theory of Drama and Theatre*, Amsterdam/Philadelphia 1984, σσ. 511-548. Μόνο για την Ισπανία παρουσιάζει βιβλιογραφία ο τόμος του J. Romera Castillo, *Semiótica literaria y teatral en España*, Kassel 1988. Πρακτικά συνεδρίων για τη σημειολογία του θεάτρου έχουν δημοσιευτεί έκτοτε τα εξής: E. Fischer-Lichte (ed.), *Das Drama und seine Inszenierung*, Tübingen 1985· G. F. Arlandi (ed.), *Incontri con la semiotica*, Como 1986· H. Schmidt/H. Kral (eds.), *Drama und Theater. Theorie - Methode - Geschichte*, München 1991· *II Simposio Internacionál de Semiotica*, 2 τ. Oviedo 1988 κ.τ.λ. Τη σημαντικότερη βιβλιογραφία των αρχών του 1990 προσκομίζει ο ίδιος ο Kowzan.

Ωστόσο παραμένει η εντύπωση κάποιας κάμψης· η σημειολογία του θεάτρου δεν είναι πια τόσο «της μόδας», οι νέες τάσεις στρέφονται ξανά προς την ιστορία (με αλλαγή κλάσης μεθοδολογία), στην έρευνα του θεατρικού κοινού (αγνοώντας τις εργασίες που έχουν γίνει ήδη σ' αυτόν τον τομέα), στις «διαπολιτισμικές» παραστάσεις, στην avant-garde του 20ού αιώνα, τη διασύνδεση του θεάτρου με τον πολιτισμό κ.τ.λ. Ποιος θα κάνει την τελική σύνοψη αυτού του κινήματος, θα εξαγάγει τα συμπεράσματα, θα περιγράψει τις άγονες αναζητήσεις και θα κατονομάσει τα αποτελέσματα που θα μείνουν; Γιατί, αλίμονο αν και οι επιστήμες αρχίζουν να υποκύπτουν στην ασάθεια της «μόδας» οι εργασίες του παρελθόντος έχουν κι αυτές τη σημασία τους για τις αναζητήσεις του μέλλοντος· και η θεατρική σημειολογία, ως εργαλείο ανάλυσης, ως μια μεθοδολογία ανάμεσα στις άλλες, πρέπει να μείνει και στο μέλλον. Το αντικείμενο και η μέθοδος οδήγησαν σε μιαν ασύστολη πολυγραφία, σ' ένα βιβλιογραφικό πέλαγος, που ίσως δεν αξίζει να το διαπλεύσει κανείς ολόκληρο με τη συνηθισμένη επιστημονική ευσυνειδησία, γιατί πολλά είναι γραμμένα στο πόδι, αυθαίρετα, ασυνάρτητα, αποβλέπουν απλώς σ' ένα διανοουμενίστικο εντυπωσιασμό του «μοντέρνου», μάλλον του «μεταμοντέρνου», για να μείνω μέσα στο κλίμα. Οι εργασίες του Kowzan, μέσα σ' αυτή τη θολωμένη θάλασσα των δοκιμών, άρθρων, ιδεών, μοντέλων, προσεγγίσεων και εικασιών, οι οποίες είναι τώρα προσιτές στο σύνολό τους, είναι από τις πιο συστηματικές προσπάθειες, γραμμένες με brio και ésprit, έξυπνες και διαφωτιστικές, ωστόσο με μια μεθοδική οργάνωση του υλικού και των σκέψεων, με ευέλικτα μοντέλα και διαπεραστική και ευαίσθητη κρίση, χωρίς τη συνηθισμένη πλέον οίηση και μεγαλοστομία, σεμνές και απέρριπτες, παραμένοντας και σήμερα συμπληθητικές και συνοψίζοντας, ίσως, για το μέλλον, μαζί με μερικές άλλες εργασίες, τα αποτελέσματα των σημειωτικών προσεγγίσεων του θεάτρου· αλλά αυτό θα το δείξει η ίδια η ιστορία.

